Відгук

офіційного опонента к.ф.н. Мишанича Я.О. на дисертаційне
дослідження Ольги Василівни Турчин
«Барокова модель діалогу зі світом у творчості Данила Братковського»
Науковий керівник Корпанюк М.П.

Робота Ольги Турчин «Барокова модель діалогу зі світом у творчості Данила Братковського» є цікавим і водночас складним дослідженням через поєднання в ній багатьох різнопланових тем, що стосуються українського літературного процесу епохи Бароко (в даному випадку — другої половини XVII ст.). Дисертантка поставила перед собою амбітне завдання — максимально глибоко проаналізувати творчість Д.Братковського, представлену книжкою «Світ, по частинах розглянутий», висвітлити її основну концепцію, принципи й тенденції, розглянути її образну систему, проблематику й поетику, розповісти про художні засоби, пояснити філософію барокового автора, а також помістити цю книжку в контекст епохи. Складність роботи полягає ще й у тому, що Д. Братковський належав до українських польскомовних поетів, що дає можливість дивитися на нього, як на українського, так і на польського автора. Ольга Турчин послідовно називає Братковського українським поетом, що, з огляду на його походження, життя та діяльність, безумовно, є виправданим твердженням.

На самому початку роботи (с. 4) авторка вводить в текст поняття «консепту», яке варто було б уточнити і прояснити. Справа в тому, що «консепт» (лат. *поняття*) має багато значень (тільки в літературі їх чотири). З контексту ми здогадуємось, про що йде мова (очевидно, йдеться про *ідею* чи *мотив*), хоча, на нашу думку, варто було б дати чітке визначення цього терміну. Більш зрозумілим, на нашу думку, є вживане дисертанткою поняття консептизму, як літературного напряму в бароковій літературі з властивою йому складною системою метафор і алегорій.

Дуже влучним і виправданим є представлення Д.Братковського як поета, чия поезія має всі риси стилю Бароко, так і класичного, причому авторка знаходить в його творах чимало ілюстрацій як барокової, так і класицистичної поетики.

У вступі до дисертаційного дослідження дослідниця пропонує читачеві кілька феноменів творчості Д.Братковського, через які виникає особливий інтерес до постаті волинського поета. Дисертатнтка вводить термін «культура українсько-польського помежів'я», очевидно, маючи на увазі уявний «культурний» кордон між українськими землями й Польщею, який не був чітко вираженим чи позначеним на картах, але об'єктивно існував у свідомості культурних діячів того часу. З цим твердженням можемо цілком погодитися. Більше того — питання культурного «помежів'я» не втратило своєї актуальності до цього часу, змістилися лише акценти. Зауважимо, що авторка дисертації віддає належне своїм попередникам-дослідникам творчості Д.Братковського (В.Шевчук, П.Білоус,М.Корпанюк, Л.Ушкалов та ін.), які увели його в контекст української барокової польськомовної літератури. Тут таки дослідниця зауважує, що «поза увагою… залишилися класицистичні риси творів». І пропонує свій погляд на проблему: «прочитати твори Д.Братковського… із методологічних засад поетики бароко, так і поетики класицизму». Такий підхід є цілком виправданий, оскільки перехід від Бароко до класицизму та переплетення цих двох стилів в українській літературі свідчать про її європейський контекст і взаємодію з європейським літературним процесом.

Дисертантка формулює для себе мету роботи й основні завдання, підпорядковані цій меті. Тут названі основні принципи, якими керувався Д.Братковський, через свою поезію ведучи діалог зі світом. Це – картезіанський раціоналізм і християнські цінності, що говорить про проникнення ідей Ніколя Мальбранша та Блеза Паскаля на територію нинішньої України; очевидно, що філософські течії тодішньої Західної Європи мали значний вплив аж на сході Речі Посполитої, творчість Д.Братковського є тому підтвердженням.

На початку першого розділу йдеться про явище української польськомовної літератури, представлене більш, ніж десятком імен поетів, які творили й думали польською мовою. До цієї когорти цілком логічно потрапляє й Данило Братковський. Дисертантка розглядає явище «діалогічної поезії» і слушно зауважує, що воно було характерним для представників польсько-української літератури першої половини XVII ст., що можемо спостерігати у творах С.Симоніда (1614), М.Пашковського (1608), В.Кіцького (1615). Крім того, у значно пізніший час діалогічний вірш бачимо й у К.Транквіліона-Ставровецького (1646).

Спираючись на дослідників з минулого, та на висновки сучасних вчених, авторка дисертації зауважує, що польськомовна українська література була вперше опрацьована німецькими й польськими вченими-славістами, через що її спочатку зарахували до польскої культурної спадщини. Проте незабаром вийшла друком книжка І.Вагилевича «Польські письменники-русини», де хоч і не йшлося про питомо «українську» літературу, зате мова йшла про письменників-вихідців з України. Повернення до української літератури багатьох польськомовних письменників епохи Бароко, за словами О.Турчин відбулося стараннями вже сучасних вчених Р.Радишевського, О.Яковини, В.Яременка, В.Шевчука. Таких поетів дослідниця називає за іменами близько десяти й стверджує, що їхні твори ніяк не входили в контекст польської літератури, а мирно співіснували з україномовними й латиномовними творами, що з'явилися на теренах України в другій половині XVII ст. Можемо з цим погодитися. Дослідниця цілком слушно наводить кілька вагомих причин домінування польської мови в Україні — йдеться, зокрема, про «європейськість» і державне функціонування польської мови, та певні культурні й освітні стандарти того часу, що примушували освічену людину оволодіти, крім рідної й латинської, ще й польською мовою. Також бачимо аргументоване твердження про багатомовний феномен барокової української літератури, де польська мова стала цілком самодостатньою літературною мовою.

В тексті дисертації (с. 34) зустрічаємо цікаве, хоча й дещо суперечливе твердження, що національна шляхта не спромоглася на відродження незалежної держави, через що на теренах України відбулася зміна ідеології з аристократично-сарматської на козакофільську. Можливо серед кіл інтелектуальної еліти так воно й було, але, якщо звернутися до козацьких літописів, то бачимо, що так звана «козацька держава» проіснувала аж до 1709 року і далі — аж до скасування Гетьманщини. Проте цілком логічним, за словами дисертантки, у творчості наших митців другої половини XVII ст. виглядає перетворення мотивів національних у мотиви «відповідальності кожної людини перед самим собою» та прагнення «духовної чистоти як представника нації».

Щодо біографії Д.Братковського в дисертації сказано небагато, але подробиць із життя поета справді відомо дуже мало, першим, хто написав про нього, був

С.Величко. Дисертантка наводить кілька версій про місце, де поет отримав освіту, зауважує, що єдиної думки між науковцями щодо цього питання дотепер немає.

Цікавим та інформативним, на нашу думку, є широкий бібліографічний огляд рецепцій постаті Д.Братковського в польській та українській історіографії й літературознавстві — від давнини до сучасності, а також в художніх творах і кінематографі. В структурі дисертаційного дослідження такий огляд є обов'язковим, і в даному випадку він виконаний на високому рівні.

З другого розділу дисертації — «Ідейно-тематична основа творчості Д.Братковського» — отримуємо пояснення тих зовнішніх і внутрішніх чинників, які вплинули на автора книжки «Світ, по частинах розглянутий», присутній тут і філософський аспект — переосмислення людиною самої себе у взаєминах з оточуючим її світом. Йдеться про всю багатогранність категорії світу або про всі можливі варіанти образу світу у стосунках з людиною, тобто мікрокосм у макрокосмі та їхня взаємодія. Дисертантка порахувала кількість творів у книжці Д.Братковського, що мають у своїй назві слово «світ», таких виявилося близько сорока — таким чином поет малював свою власну мозаїчну барокову картину світу. Йдеться також про характерну для того часу ідею самопізнання через діалог з читачем, таким чином сам «чителник» стає представником світу, з яким веде бесіду автор книжки.

Дисертантка в першу чергу цілком логічно називає й аналізує програмні для книжки Д.Братковського поезії «Світова охота», «Світ», «Світу відміни не втямити нині», «Що є світ?», «Світ. Хто добрий рицар?», де в сатиричній формі алегорично зображений світ — яким би він мав бути і яким є насправді.

Дуже позитивним, на нашу думку є намагання ввести творчість Д.Братковського в європейський дискурс, зокрема через ванітативний мотив, присутній у його поезіях (*Vanitas vanitatum et omnia vanitas* – марнота марнот, все марнота). Але крім марноти, світові властиві багато других рис, які бароковий поет художньо осмислив у своїй книжці. Дисертантка знаходить і називає категорії вічності, відповідальності, багатоликості, непізнаваності, мінливості, циклічності. Присутні також мотиви *varietas, theatrum mundi* та *memento mori*, що зближують поезію Д.Братковського з бароковою поезією західноєвропейських країн.

Ольга Турчин логічно доводить, що саме польська мова творів Д.Братковського і жанр, у якому він творив, стала причиною того, що поет був змушений «дотримуватися певних правил класицизму» (С. 65), зокрема в тематиці. Тут виникає питання: якщо для поезії Д.Братковського характерні ознаки обох стилів — класицистичного й барокового, то до якого Бароко все ж таки належать його твори — високого чи низового? Дисертантка не дає чіткої відповіді на це питання, кажучи, що епіграма належала до «низьких» жанрів, бо викривала вади суспільства і дозволяла використовувати просту мову. Але в кінці дисертації бачимо посилання на працю Л.Семенюк, де йдеться про прояви «середнього» чи навіть «високого» Бароко у поезіях Д. Братковського. Тут нам особливо нема чого заперечити — питання лишається дискусійним.

У дисертаційному дослідженні чітко вказано, що класицизм творів Д.Братковського належав до свого другого етапу розвитку, який допускав критику суспільства, можновладців та їхніх вад на відміну від першого періоду, де панували «високі» жанри і «високі» персонажі. З другого боку, теми «низового» жанру епіграми могли бути найрізноманітнішими.

Дисертантка майстерно висвітлила й пояснила феномен поєднання барокової поетики віршів Д.Братковського з класицистичною жанровою формою епіграми на прикладі поезій «Найперша наука», «Страшний суд», «За що виливати кров» та деяких інших. Зроблено обґрунтований висновок, що в творчості Д.Братковського поруч з бароковими формами українська література набувала класицистичних рис і робилося це задля донесення авторських ідей та «картезіанських принципів» до еліти, яку в ті часи у Речі Посполитій представляла шляхта й магнати.

З другого боку — дисертантка це підкреслює — в той час, зокрема в літературі, змінилися акценти з ренесансного антропоцентризму до теоцентризму, а богословська ідея й христологічні мотиви стали характерними для багатьох українських барокових поетів; названо Антонія Радивиловського, Лазаря Барановича, Івана Максимовича, Івана Величковського. Поетика класицистичної епіграми не залишала місця богословській ідеї, її призначення було дещо іншим, спрямованим в першу чергу на людину. Дисертантка аргументовано пояснює, як вдалося Д.Братковському поєднати духовне й класичне, шляхом окреслення духовних

проблем людини, яких існує чимало, наприклад — мета людського життя чи сутність земного буття, місце людини на землі, ідея «синергії» тощо. Таким чином, всі земні людські справи, саме земне життя, на думку поета, були всього лиш репетицією перед життям вічним — як православний християнин і людина світська, але віруюча, Д.Братковський не міг думати по-другому, тому цей мотив, а також образи смерті, пекла, раю, неба, страшного суду, гріха, спокути часто зустрічаємо в його віршах. Кожну з цих тем дисертантка окремо ілюструє й аналізує, її скрупульозність і хід думки можемо лише привітати.

Значну увагу приділив Д.Братковський зображенню поведінки своїх сучасників — представників шляхти у різних сферах суспільного життя. Очевидно, сам будучи шляхтичем і державним діячем, поет добре знав, про що пише, тому ця тема розкрита в його книжці настільки повно й саркастично. В дисертації детально аналізуються епіграми про хабарників, безвідповідальних урядовців, недбалих послів, про несправедливий суд та багато інших виразок тодішнього суспільства Речі Посполитої.

Окремо дисертантка зупиняється на описі соціальних проблем Волині в інтерпретації Д.Братковського. Цілком виправданим, як нам здається, тут є посилання на Л.Махновця, чию думку О.Турчин цінує й підтримує — що ідейним попередником волинського поета був Іван Вишенський, чиї твори за викривальним і сатиричним пафосом були близькими до епіграм Братковського. Масштаби тогочасного морального занепаду вражають — тільки віршів про Хміль у книжці «Світ…» дисертантка нарахувала 97 (с. 95). Щоб було зрозуміліше, Хміль у книжці символізує шляхетську безвідповідальність, безвілля, аморальність тощо.

Цікаво пише Д.Братковський про сімейні стосунки, про деталі шляхетського побуту, навіть про одяг — перед нами постає майже завершена картина тогочасного суспільства з усіми його вадами, звичаями та негараздами.

Окремо дисертантка розглядає тему національної ідентичності, яка виразно звучить у творах Д.Братковського, робить короткий історичний екскурс і пояснює наслідки політичної ситуації, що склалася на теренах України в другій половині XVII ст. та її вплив на тогочасні культурні осередки. В дисертації наведені дуже слушні думки з приводу вищезазначеної проблеми через аналіз поезій Д.Братковського. По-перше, це — фактична відсутність т.зв. «елітарного проводу», тобто аристократії, яка

за своїм віросповіданням і культурним рівнем могли б стати зразком для свого народу. По-друге, окреслено коло рис, властивих саме українському народові (тут спирається на праці М.Костомарова й В.Антоновича). По-третє, що важливо, на чому наголошує О.Турчин, поет сам, через зіставлення національних рис різних народів, дійшов висновку, що русини (українці) таки окрема від поляків чи від Москви нація. По-четверте, поет оцінює кожну особистість через її корисність для Вітчизни-матері. Як бачимо, на рівні української шляхти на той час існувало певне самоусвідомлення себе, як окремої нації і авторка дисертаційного дослідження це переконливо довела. Безперечно, в шляхетському середовищі на той час гостро стояла проблема відступництва та проблема меншовартості українців у порівнянні з поляками і вирішення цих проблем Д.Братковський бачив лише у єднанні щляхти з народом та у пильнуванні власних кордонів.

Третій розділ дисертації цілком присвячений поетиці книжки «Світ, по частинах розглянутий» і розпочинається розглядом сатирично-гумористичних засобів, до яких вдавався поет, ведучи свій діалог зі світом. Як пояснює дисертантка, «Сатира… послужила засобом, яким автор продемонстрував складну взаємодію особистості із соціально-політичним середовищем». Дослідниця наводить різні форми діалогу, представлені у книжці Д.Братковського. Це: діалог автора з читачем, діалог автора з героєм та діалог автора з самим собою.

Зрозуміло, що сатирична класицистична епіграма, як жанр, з’явилася не на порожньому місці, дослідниця називає для прикладу сатиричні твори двох європейських авторів XVII ст., з якими волинський шляхтич-поет міг бути ознайомлений. Це — німець Фрідріх фон Логау із книжкою «Три тисячі німецьких віршованих висловів Соломона із Голау» та польський автор Кшиштоф Опалинський, що написав «Сатири, або Застереження призначені для виправлення влади і звичаїв у Польщі».

Дисертантка трохи нечітко розділяє художні засоби сатири (називає гротеск, іронію та пародію) та прийоми сатиричного зображення (гумор та знову іронія) (с. 119), проте компенсує цю неточність старанністю й детальністю розгляду текстів. Аналізуються такі поетичні фігури як звертання й запитання, спонукання, уособлення, візуалізація, актуалізація, гіперболізація, спотворення та інші риторичні

фігури, властиві текстам Д.Братковського. Пильну увагу дослідниця приділяє сарказмові, як особливо дошкульній насмішці, хоча слушно зауважує, що «стиль Д.Братковського… формувався на християнських світоглядних засадах, тому сарказм в епіграмах книжки… позбавлений «крайньої ненависті і гнівного презирства».

Окремо розглядається в дослідженні дидактичний аспект поезії Д.Братковського, оскільки, за словами дослідниці, «мислителі XVII ст. розуміли мистецтво як засіб виховання читача або глядача» і автор книжки «Світ…» не був тут винятком. З цим важко не погодитися, бо своєрідні повчальні елементи має не лише барокова література, а навіть давньоруське літописання, дружинний епос, а особливо ораторсько-учительна проза. Щоправда, Д.Братковський знаходить багато різних тем для повчань, але все це робиться для того, щоб досягти ідеалу — виховати людину соціально відповідальну та національно свідому.

Авторка дисертації (очевидно з метою ілюстрації) проводить паралель — розповідає про книжку англійця Джонатана Свіфта про мандри Гуллівера, де присутня дуже подібна сатира на тогочасне англійське суспільство і автора приходить до висновку, що успішне функціонування державної моделі й розвиток суспільства можливі лише за умови освіченості й моральності людей, які населяють цю країну.

Окремий підрозділ в дисертації присвячено жанрові епіграми, його історії, еволюції та поетам, що творили в ньому. Розглядаються також структурні особливості епіграми, її композиція та художні засоби, завдяки яким досягалося особливе враження у читача чи слухача. Звично для себе дисертантка старанно аналізує кожен художній прийом та структуру епіграми на конкретних прикладах.

Скрупульозному аналізові піддає дисертантка образну систему збірки віршів Д.Братковського, зауваживши при тому, що персонажі епіграм є героями класицистичної літератури, проте за основними своїми рисами в них проявляється барокове поетичне мислення.

Образи, що найчастіше зустрічаються в поезіях Д.Братковського, на думку дисертантки, є біблійні, природного та речового оточення, антропологічні, алегоричні, асоціативні, універсальні та сакральні. Всі вони тісно переплетені між собою. Окремо розглянуті образ автора, через який подається авторська думка, та

образ блазня, завдяки якому автор отримує можливість «говорити правду» через насмішку, з позиції самоіронії. Цікавим є висловлювання О.Турчин про людину, яку вважають блазнем через намагання хоч трохи відповідати нормам моралі (с. 155).

Дуже цікавим, на нашу думку, є підрозділ дисертації, в якому йде мова про художню мову та її ритмічність (очевидно, мається на увазі ритмомелодика). Звернемося зразу до спостережень дисертантки над віршовим розміром — вона стверджує що одинадцятискладовий вірш «сприяє втіленню сатиричних, іронічних, насмішливих, глумливих акцентів у ставленні автора до висловлюваного»; восьмискладовий вірш «реалізує повчальні, менторські акценти», шестискладовий «підсилює піднесення та урочистість висловлювання». Можемо тільки привітати такий дотепний висновок.

Окремо в дослідженні проаналізовано антитези, епітети, діалоги, метафори, метонімії, оксюморони, синекдохи — той художній інструментарій, що служить для поетичної організації тексту і яким користувався Д.Братковський. Пишучи польською мовою, він часто вживав латинізми — про це дисертантка говорить окремо — переважно юридичну термінологію, сентенції, афоризми, церковні молитви, що також є особливістю поетики даного автора. Своєрідного стилістичного забарвлення поезіям книжки «Світ…» надавали простонародні висловлювання, що служили поетові для увиразнення думки заради кращого впливу на читача чи слухача. Такі стилістичні фігури дисертантка старанно аналізує й робить відповідні висновки.

Насамкінець, дисертантка висловлює своє бачення внеску який зробив Д.Братковський в українську польськомовну літературу. Пропонується до уваги чотири основні аспекти: становлення просвітницьких ідей в поезії українського Бароко, розвиток теми шляхти, прищеплення на українському ґрунті європейських мотивів vanitas, varietas, theatrum mundi, memento mori, окреслення тенденції зародження класицизму через жанр епіграми в українському Бароко. В принципі, з цим можна погодитися, хоча, на нашу думку, важливим є те, що вдалося розкрити стиль мислення людини-поета другої половини XVII ст., яка жила на території України в дуже складну епоху, показати як і на основі чого формувалася художня поетична думка, які фактори мали вплив на свідомість жителя Волині тих часів, що захоплювало, а що викликало неприйняття тощо. Не пройде й півсторіччя, як подібні

речі розкриє у своїй філософській системі Григорій Сковорода, недаремно його згадано в дисертації.

Не до кінця висвітленим, на нашу думку, є феномен так званого «сарматизму», на який посилається авторка дисертації. Бажано було б дати в тексті чітке визначення цього явища, вказати на його генезу та еволюцію (хоча б одним рядком).

Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку літератури (344 позиції), загальний об'єм роботи — 225 сторінок. Положення дисертації апробовані на восьми наукових конференціях і викладені в 11 наукових публікаціях з яких одна — за кордоном.

В цілому робота виконана на високому фаховому рівні, опрацьовано великий науковий матеріал, залишається потенціал для подальшої роботи на обрану тему. Дисертація заслуговує на високу оцінку.

Рекомендую присудити Ользі Василівні Турчин наукове звання кандидата філологічних наук.

Дисертація відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. №567.

15 січня 2018 р. Мишанич Ярослав Олексійович